

zajistit rovnost nebo i zvýhodnění zámožným, oligarchie naopak chudým (1309a28n). Druhou vlivnou myšlenkou, jež si zde zaslouží být zmíněna, je zdůraznění významu střední třídy pro stabilitu režimů. Protože ústavní zřízení obecně ohrožuje konflikt mezi bohatými a chudými, lze největší stability dosáhnout tehdy, když rozdíly v bohatství budou minimální. Střední třída nezávidí bohatým a současně není stížena jejich arogancí: proto je dle Aristotela nejlepším základem stabilních režimů, tedy i stabilní demokracie (1295b).

### 12.3. Moderní teorie demokracie

Od zániku klasických řeckých demokracií ve 4. stol. př. Kr. až do 18. století trvá období, kdy demokracie přestává být reálně se vyskytující politikým zřízením jakéhokoli státu. Termín demokracie se udržuje v politickém myšlení tohoto dlouhého časového úseku v souladu s Aristotelovým vymezením jako označení pro ústavní zřízení založené na vládě mnohých a často se ztotožňuje s ochlokracií (vládou davu) (Svensson 1995, 9). Avšak doba mezi pádem klasických a vzestupem moderních demokracií nepředstavuje z hlediska teorie demokracie dobu zcela temnou. Demokratické zřízení je totiž jednou ze dvou forem uspořádání politických záležitostí, v němž si lidé vládnou sami a považují aktivní účast na veřejném životě za projev své občanské svobody. Toto zřízení je od římských dob nazýváno republikou a ve svých dvou podobách, demokratické a aristokratické, představuje spojovací můstek mezi antickou a moderní demokracií. Dějiny Říma jasně ukazují, že formy státního zřízení kolísaly mezi dvěma možnostmi: na straně jedné si občané vládnou sami, na straně druhé občanům vládne jednotlivce. Republika představovala jedinou alternativu k vládě jednotlivce. Se vzestupem císařství a později s úpadkem antického světa a nástupem středověku mizí i republikánská zřízení. Republiky a republikánské ideály, mezi nimiž přísluší přední místo občanské etnosti, se začínají znovu objevovat až od 11. století zejména v italských městských státech, později i jinde (Held 1996, 40). Tyto republiky jsou aristokratické – to dokládá rozdílnost ve významu pojmů republika a demokracie. Zatímco demokracie předpokládá

účast všech na vládě, v aristokratické republice je okruh občanů omezen na urozené. Teprve novověké vítězství demokracie vedlo k faktickému ztotožnění republiky s demokratickou republikou.

Středověké městské republiky postupně zanikaly a přijímaly oligarchickou nebo monarchickou vládu. Některé z nich, jako například Benátky nebo švýcarské městské republiky, se však udržely až do 18. století. Ústavní zřízení těchto států se stalo trvalou inspirací pro moderní republikánské autory, kteří v nich nacházeli vzor ideálního politického uspořádání.

#### 12.3.1. Moderní teorie přímé demokracie: Jean-Jacques Rousseau

Myšlenka podílu všech občanů na vládě je stěžejní pro politickou teorii Jeana-Jacquesa Rousseaua (1712-1778), který pocházel z jedné z městských republik přeživších až do 18. století – Ženevy. Republikánství samo o sobě by nemuselo činit z Rousseaua i teoretika demokracie. Avšak Rousseau své pojetí republiky zakládá na moci lidu a jeho teorie republikanismu je proto také teorií demokracie, a to teorií velmi radikální.

Z Rousseauových výroků o demokracii čtenář může získat odlišný dojem. Rousseau totiž demokracii chápe ve shodě s jejím doslovným významem jako vládu lidu, kde vláda znamená exekutivní moc. Pak ovšem není žádoucí, aby demokracie existovala, a vlastně to ani není možné: „Bereme-li výraz demokracie v přísném slova smyslu, pak nikdy pravá demokracie neexistovala a nikdy nebude existovat, protože je proti přirozenému řádu, aby velký počet vládl a malý počet byl ovládán.“ (273)<sup>8</sup>

Lid si tedy obecně není schopen sám vládnout. **Demokratická vláda by byla možná jen ve společnostech, které se vyznačují těmito znaky:**

- jsou tak malé, aby se všichni občané mohli osobně znát,
- vládne v nich „prostota mravů“, takže veřejné debaty jsou umírněné,

<sup>8</sup> Všechny odkazy v závorkách v této podkapitole, pokud není uvedeno jinak, odkazují na (Rousseau 1989).

- jejich členové si jsou rovni majetkem i hodnotami,
- chybí v nich přepych (274).

Zatímco podmínka první je vynucena přímým výkonem moci lidu, o němž bude řeč níže, zbývající tři mají zajistit dostatečnou míru společenské soudržnosti a občanské ctnosti pro to, aby demokracie nepodlehla vnitřním rozbrojům a nevystřídal ji jiný typ vlády. Protože však tyto podmínky bývají splněny jen zcela výjimečně, Rousseau soudí, že: „demokraticky by si mohl vládnout jen národ bohů. Vláda tak dokonalá se nehodí pro lidi.“ (274)

Tento závěr opět nenasvědčuje tomu, že by Rousseau byl jedním z významných teoretiků demokracie. Je-li jím, pak je třeba hledat důvody v jiné části jeho učení.

Rousseau ve své politické teorii **rozlišuje mezi vládou jakožto výkonem moci a zákonodárstvím**. Zákonodárce stanoví obecná pravidla závazná pro všechny členy společnosti, vláda spravuje stát a činí konkrétní rozhodnutí postihující jednotlivce (Rousseau 1949, 111). Demokracie je taková ústavní forma, v níž výkonnou moc či „knížete“, jak také Rousseau říká (265), tvoří lid. Na demokracii v tomto pojetí se vztahuje skeptické stanovisko zmíněné výše. Avšak Rousseauova teorie je demokratická ještě v jiném, hlubším smyslu.

Jádro politické moci netvoří právo vydávat konkrétní nařízení, jež přísluší vládě, ale právo vydávat zákony, se kterými musí být každé exekutivní nařízení v souladu. Kdo je oprávněn vydávat zákony? Odpověď dává **rousseauovská varianta teorie společenské smlouvy**. Nejistoty předspolečenského stavu vedou jednotlivce k tomu, aby uzavřeli společenskou smlouvu, jíž se vzdávají svých práv ve prospěch společenství, a naopak od společenství získávají ochranu. Smluvní akt je svobodným aktem, kterým jednotlivce rezignuje na právo uplatňovat svou vlastní vůli a podřizuje se vůli společenského tělesa, jehož se tak stává členem. Vůle, která je společná všem příslušníkům obce a chce to, co je jejich společným zájmem, se nazývá obecná vůle. Tato **obecná vůle** jakožto vyjádření společného zájmu všech občanů se může lišit a často se skutečně liší od vůle jednotlivců i skupin, ale dokonce i od vůle všech. Podle Rousseaua však je možné obecnou vůli od vůle všech, neboli společný zájem od

zájmů partikulárních, třebaže podpořených všeobecných souhlasem, odlišit (238n).

Jednotlivci, kteří uzavřou společenskou smlouvu, a nikdo jiný, vytvářejí lid. Lid tvoří jednotu na základě svého společného zájmu. Pro všechny přijatelná obecná pravidla soužití ve státě jsou předmětem společného zájmu. Tato pravidla, zákony, jsou tedy předmětem obecné vůle, která představuje vůli lidu jako celku. Protože stát vzniká společenskou smlouvou všech příslušníků lidu a v jejich zájmu, je lid suverénem (228).

Myšlenka **suverenity lidu** je ústřední pro Rousseauovu filosofii státu. Jaké z ní však plynou důsledky pro teorii demokracie? Jeden její podstatný aspekt vyplývá z ideje obecné vůle. To je vůle, jejímž podmětem je lid jako celek. To, co chce lid jako celek, se však liší od toho, co chce jakákoli část lidu. Po určitou dobu se sice může vůle jednotlivce nebo skupiny shodovat s obecnou vůlí, avšak není možné, aby tato shoda byla trvalá (235). Tak jako nemůže jeden jednatel předat svou vůli druhému (druhý nebude vždy chtít to, co chce on), nemůže předat svou vůli ani lid. Z toho pro Rousseaua plyne jeden podstatný závěr, a sice ten, že **svrchovaná moc** – lid – se nemůže nechat zastupovat.

Zákony jsou vyjádřením obecné vůle, a vydávat zákony tedy může pouze lid. Zastoupení parlamentem, jaké známe z moderních reprezentativních demokracií, není možné, na zákonech se musí lid usnášet přímo. „Každý zákon, který lid osobně neschválil, je neplatný; není to zákon.“ (Rousseau 1949, 108)

Touto dosti obtížnou cestou jsme dospěli k Rousseauově teorii přímé demokracie. Nositelem politické svrchovanosti v každém státě je lid, lid drží monopol na zákonodárství a svou zákonodárnou svrchovanost vykonává přímo. Zbývá ještě objasnit, jaký je vztah tohoto pojetí demokracie k pojetí demokracie jakožto formy vlády, o kterém byla řeč výše.

Lid jakožto nositel obecné vůle je suverén a jediný zákonodárce. Avšak právě proto, že tvoří a vykonává obecnou vůli, nemá vládnout. Vládnout totiž znamená činit konkrétní, neobecná rozhodnutí, odlišující se od obecné vůle. Pokud lid vládne, hranice mezi obecným a zvláštním se stírá a působení lidu jakožto zdroje obecné vůle

je ohroženo (Rousseau 1949, 110-111). Lid má pouze vybrat vládce či knížete.

Vládce je ustanoven lidem a podléhá zákonům, které lid schválil. Stát, v němž vládce jedná v souladu se zákony, Rousseau nazývá republikou (247). Republikou je tedy každý stát, v němž vláda respektuje suverenitu lidu a obecnou vůli. Může jí být demokracie, ale také aristokracie a monarchie. Volba formy vlády závisí na konkrétních podmínkách, zejména na velikosti státu. Demokracie je vhodná pro malé státy, zatímco pro střední státy se hodí aristokracie a pro největší monarchie (272). Lid je však suverénem stejně v monarchii jako v demokracii. Ustanovením své vůle může zřídít dědičnou monarchii, jiným ustanovením stejné vůle může tuto monarchii kdykoli zrušit (Rousseau 1949, 114).

U Rousseaua tedy existuje dvojí pojetí demokracie:

- **Demokracie jako forma vlády, v níž výkonnou moc drží lid.** To je smysl, v němž Rousseau termínu demokracie používá.
- **Demokracie jako suverenita lidu.** V tomto smyslu Rousseau termínu demokracie nepoužívá, nejbližším ekvivalentem v jeho slovníku je pojem republika. Každé legitimní politické zřízení je založeno na souhlasu lidu.

U Rousseaua republikánská teorie získala jednoznačně demokratický obsah. Republika je státní zřízení založené na suverenitě lidu. Viděli jsme však, že teorie obecné vůle, jež představuje základ Rousseauovy politické doktríny, vede k důsledku, že lid má svou svrchovanost vykonávat přímo. To je myšlenka, která v praxi moderních demokratických států našla jen omezené uplatnění (např. francouzská ústava z r. 1793, lidová shromáždění ve Švýcarsku. Srov. Říchová 2002, 39-43; Klokočka 1996, 146-158). První moderní demokratická republika, Spojené státy, i pozdější demokracie se vydaly zřejmě jedinou možnou cestou zastupitelské demokracie.

### 12.3.2. Kritika masové demokracie: Alexis de Tocqueville

Prosazení principu vlády lidu ve Spojených státech a později i v Evropě nemohlo zůstat bez důsledků pro sociální život těchto společností.

Demokracie přestala být politickým termínem označujícím určitou formu vlády nebo státu a stala se jménem pro stav určitého typu společnosti. Sociální důsledky demokracie se jevíly zvláště jasně, byly-li demokratické společnosti srovnány se společnostmi řízenými monarchicky. Bylo jen otázkou času, kdy si rozdílů mezi oběma typy společností povšimne některý bystrý pozorovatel. Prvenství zde nakonec získal Francouz Alexis de Tocqueville (1805-1859). Tocqueville byl aristokrat, který v letech 1831-32 navštívil Spojené státy a své poznatky o životě americké demokratické společnosti shrnul do dvousvazkové knihy **Demokracie v Americe** (I. díl: 1835, II. díl: 1840). V tomto díle nejen shrnul zásady amerického ústavního uspořádání a popsal jeho fungování, ale zejména analyzoval vliv demokracie na jednání a myšlení lidí a fungování institucí.

Pojem „demokracie“ má u Tocquevilla **dva významy** (Miller 1995, 521). V užším smyslu to je systém zastupitelské vlády lidu. V druhém a důležitějším smyslu znamená sociální demokracii, tj. stav společnosti, v níž vládne dalekosáhlá rovnost životních podmínek. Tocqueville se domníval, že v historii je možné vypořádat nezvratný vývoj směrem k demokracii v tomto druhém smyslu. Avšak demokratická revoluce, která se nezadržitelně odehrává ve státech Evropy a již proběhla v USA, pro Tocquevilla není jen požehnáním. Aristokracie se sice vyznačuje obrovskými rozdíly v postavení panovníka a šlechty na jedné straně a lidu na straně druhé, ale tyto rozdíly jsou vyváženy řadou předností: panovníci nebývají nakloněni tyranické vládě, šlechta pastýřsky pečuje o poddané, poddaní přijímají svou podřízenost a obě třídy se navzájem uznávají. Současně aristokracie vytváří společenské protilátky proti tyranii tím, že podporuje rozvoj velkých charakterů a skvělých osobností, schopných silných vášní a výjimečných činů (12-13).<sup>9</sup> Pro aristokracie je typická koexistence extrémů: bohatství a bída, moc a bezmoc, vzdělání a nevědomost. Demokracie naproti tomu představuje posun extrémů směrem k průměru: žádné vznešené vášně, velké osobnosti,

<sup>9</sup> Všechny odkazy v závorkách v této podkapitole, není-li uvedeno jinak, odkazují na (Tocqueville 2000).

silné city. Namísto toho však klid, spořádanost, a mírný blahobyt pro všechny (14).

Poznání pravé povahy demokracie je podle Tocquevilla tím důležitější, že přechod od monarchie k demokracii provází hodnotový a intelektuální zmatek. Ve Francii je vývoj k demokracii pokročilý, avšak demokratická revoluce se odehrála pouze v podstatě společnosti, zatímco zákony, představy a mravy zůstávají stále aristokratické. Existuje tedy stav, kdy fakticky je společnost demokratická, ale chybí jí to, co by mohlo demokracii usměrňovat a napravovat její vady (12). Tato demokratická společnost je slabá, bez vysokých vášní a velkých osobností, lid nemá úctu k autoritě, bohatí a chudí spolu zápasí o moc, chudí si uchovali nevzdělanost předchozích generací, ale ztratili své ctnosti. Podobně i v oblasti morální a myšlenkové se zhroutily hodnotové jistoty vlastní aristokratickému uspořádání (14-16).

S ohledem na tento stav ve Francii i dalších evropských zemích Tocqueville zkoumá společnost, v níž je v jeho době demokracie nejpokročilejší, aby ze svých zjištění mohl vyvodit předpovědi o dalším vývoji demokracie v Evropě.

Ve Spojených státech je nejvyšším principem uspořádání společnosti **zásada svrchovanosti lidu**. Ta se promítá do maximálního vlivu lidu na moc zákonodárnou, výkonnou i soudní. „Lid vládne americkému světu jako Bůh vesmíru.“ (46) Jaké jsou důsledky této skutečnosti pro americkou společnost? K **pozitivním** patří:

- neustálá politická, ekonomická i společenská aktivita amerických občanů (184n),
- respekt k zákonu (182n),
- tendence úředníků přijímat rozhodnutí, jež jsou v souladu se zájmem lidu, založená na tom, že úředníci rovněž patří k lidu (177).

Jaké jsou **negativní** důsledky svrchovanosti lidu?

- demokracie jsou slabé v okamžicích, které vyžadují soustředěné úsilí společnosti, jako je např. válečný stav (169),
- demokratičtí úředníci jsou náchylní ke korupci, navíc jejich zkorumpovanost je viditelná a dává špatný příklad ostatním (166n),
- časté opakování voleb udržuje lid ve stavu „horečného vzrušení“,

zákony jsou rychle měněny, časté střídání úředníků navíc brání akumulaci a přenášení zkušeností ve státní správě (154, 158),

- správy veřejných záležitostí se jen málokdy ujímají nejspokojnější lidé: to proto, že lidu chybí schopnost poznat ty nejlepší, a také kvůli závisti vůči úspěšnějším (150).

Některé z těchto slabin mohou být považovány za slabiny konkrétní americké varianty demokracie. Tocqueville však vznáší proti demokracii výtku, která jí postihuje v její podstatě. To je výtku **potlačování svobody ve jménu rovnosti**. Hlavním zlem americké demokracie je skutečnost, že rozhodování úředníků, nálady lidu, ale i individuální smýšlení lidí podléhá diktátu faktického suveréna v demokratických společnostech: většiny. **Tyranie většiny** vede k rozšíření „dvořanského ducha“ ve společnosti a ke zmizení vynikajících osobností z veřejného života. Jednotlivec si nedovolí chovat se a smýšlet jinak, než jaké je většinové mínění, protože by se připravil o úctu spoluobčanů i o možnost být zvolen do politických funkcí. Demokratický despotismus tak nenásilnými prostředky dosahuje mnohem větší míry občanské konformity než absolutní monarchie (194).

Tocqueville se domnívá, že je otázkou budoucnosti, zda despotický element demokracie převáží nad jejími klady a učiní z ní nejméně přijatelnou formu vlády, v níž neexistence výrazných osobností a osobních kvalit nebude vyvážena spravedlností a svobodou. V každém případě však demokracie jakožto „**rovnost podmínek**“ je nevyhnutelným údělem moderního člověka. Závisí na něm, jestli ho „rovnost dovede k otroctví nebo ke svobodě, k vzdělanosti nebo barbarství, k blahobytu nebo bídě“ (599).

### 12.3.3. Klasická liberální teorie reprezentativní demokracie: John Stuart Mill

Tocqueville považoval nástup demokracie za nevyhnutelnost, s níž je nutné se smířit a na kterou je třeba se co nejlépe připravit odhalováním skrytých nebezpečí s ní spojených. Zejména zjištění, že demokracie podrývá svobodu, poukazovalo na vážnou vadu, proti které bylo nutné najít lék. Řešení, které se v 19. století jevilo jako nejvhodnější klasickým liberálním myslitelům, spočívalo v systému,

který by byl vládou lidu, ale současně dával **silné postavení významným menšinám**. Britský liberální filosof, politický myslitel a ekonom John Stuart Mill (1806-1873) věnoval problému demokracie své **Úvahy o zastupitelské vládě** (poprvé 1861).<sup>10</sup> Mill byl radikálním obhájcem myšlenky svobody a práva jedince utvářet svůj život nezávisle na diktátu společnosti (Mill, 1956). Zdrojem velkých obav pro něj byla zejména tyranie většiny, stav kdy jednotlivec ve svém veřejném i soukromém počínání následuje buď na základě státního donucení nebo dobrovolně vzory, jež mu vnucuje všemocná většina společnosti. Tím dochází újmy nejen jedinec, který nemůže plně rozvinout svou jedinečnou osobnost, ale také společnost, která nemůže plně uskutečnit svůj potenciál a zůstává zakrnělá (Mill 1956, 6-7, 76, 88).

Stejnou obavou z převahy většiny nad menšinami jsou neseny i Millovy úvahy o demokracii. Mill je přesvědčen o tom, že **demokracie je nejlepší formou vlády**. Pro výběr nejlepší formy vlády formuluje dvě kritéria:

- jak dalece podporuje dobrou správu záležitostí společnosti pomocí stávajících mravních, rozumových a činných schopností svých členů a
- jaký účinek jeví na zdokonalení nebo zhoršení těchto schopností (42).<sup>11</sup>

Mill se domnívá, že odpověď na první otázku vyznívá ve prospěch demokracie, protože zjevně platí dvě zásady:

- Práva a zájmy každého člověka jsou nejlépe hájeny tehdy, když je může hájit sám.
- Prosperita společnosti je přímo úměrná množství osob, které k ní přispívají (42).

Nejllepší je taková politická organizace společnosti, v níž **všichni mohou hájit své zájmy a všichni maximálně přispívají k jejímu blahu**.

<sup>10</sup> Česky vyšlo pod pod volněji přeloženým titulem *Úvahy o vládě ústavní* (Mill 1992).

<sup>11</sup> Všechny odkazy v závorkách v této podkapitole, není-li uvedeno jinak, odkazují na (Mill 1992).

Maximálně přispívat k blahu společnosti bude ten, kdo má plnou účast na právech a výsadách jejích členů. Nejlepší je tedy takové zřízení, v němž se na vládě podílejí všichni.

Stejně příznivě pro demokracii dopadá i odpověď na druhou otázku. Schopnosti, které jednotlivcům umožňují přispívat k prosperitě jejich společnosti, se nezískávají vyloučením z rozhodování o záležitostech obecného zájmu, ale naopak plným zapojením (49-51). Účast občanů na správě veřejných věcí v nich posiluje smysl pro obecné blaho a motivuje je k rozvíjení individuálních talentů a iniciativy, které v nedemokratických režimech zůstávají nevyužity. Demokracie je tedy vyšší formou vlády než monarchie nebo oligarchie, byť by byly sebeosvěcenější. Na výkonu politické moci se mají podílet všichni občané. To však v podmínkách moderních masových států je možné, jak Mill soudí, jen v **reprezentativní demokracii** (52).

Reprezentativní demokracie je takové ústavní zřízení, v němž **lid vykonává prostřednictvím volených zástupců kontrolní moc nad veškerou činností vlády** (63). Přísluší parlamentu jakožto reprezentantu lidu ještě další pravomoci? Podle Milla nikoli. Parlament nemá zasahovat do správy státu, protože členové zastupitelského sboru nenesou za politická rozhodnutí odpovědnost, jakou má vůči sboru vláda a jednotliví ministři, a protože zástupci lidu nedisponují věcnými znalostmi potřebnými pro činění správných rozhodnutí (67-8). Parlament rovněž nemá jmenovat do funkcí konkrétní osoby. Pokud tak činí, prokazuje většinou neschopnost posoudit odbornou úroveň kandidáta a, co je horší, jeho rozhodnutí je často výsledkem prosazování zájmů politických stran (69). Stejně tak parlament nemá ani formulovat návrhy zákonů, které schvaluje. To podle Milla opět proto, že jeho členové postrádají odbornou kompetenci (70, 73). V oblasti přípravy zákonů stejně jako v oblasti státní exekutivy platí, že parlamentu přísluší pouze dohled nad osobami zastávajícími konkrétní posty (68, 72): parlament by měl „ustanovit, komu nebo jakému druhu lidí se má toto dílo svěřit a po jeho provedení mu dát nebo odeprít schválení národa“ (72 Srov. 74).

Kromě klíčové úlohy vykonavatele dohledu nad správou státu parlamentu přísluší ještě druhá, neméně důležitá role: je **fórem pro vyjádření názorů jednotlivců k neomezenému okruhu problémů**.

Tak se utváří veřejná diskuse, v níž jedině mohou vykristalizovat podložená stanoviska, jež získají na svou stranu většinu a usměrní činnost vlády (75). Podle Milla je **svobodná výměna názorů** základním předpokladem poznání pravdy, společenského blaha a rozvoje vůbec (Mill 1956, 21).

V britské demokracii své doby Mill nachází dva velké nedostatky: omezení demokracie na základě omezení volebního práva a zejména nebezpečí nadvlády většiny nad menšinou. Mill byl rozhodným stoupencem **všeobecného volebního práva** zcela v souladu se svým přesvědčením o blahodárnosti všeobecné účasti na veřejném životě, jež, jak jsme viděli, tvoří jádro jeho zdůvodnění, proč je demokracie nejlepší formou vlády. Měl však obavy z rozšíření volebního práva na dělnické vrstvy, protože by podle jeho názoru mohlo vést k třídnímu zákonodárství (91), tj. prosazování zákonů nepřátelských menšiny dělnickou většinou v parlamentu.

Přesvědčení o **nutnosti ochrany menšin před většinou** bylo také příčinou Millova kritického postoje k jednokolovému většinovému volebnímu systému. Demokracii, v níž těsná menšina voličů může zůstat bez zástupců v parlamentu (případ britských voleb), nebo v níž nepatrná menšina uvnitř většiny může prosadit svého kandidáta (jako tomu údajně může být v případě amerických prezidentských voleb; 96), Mill nazývá nepravou demokracií. Pravá zastupitelská demokracie je naproti tomu taková, v níž každá část lidu získá odpovídající zastoupení v parlamentu (94). Mill podporoval přeměnu britského volebního systému na proporční v duchu reformy navrhované Thomasem Harem (98) (viz kapitola Volby a volební systémy).

Obava před tyraníí většiny Milla vedla i k tomu, aby požadoval přidělování různého počtu hlasů voličům podle vzdělanostního censu, které mělo zabránit politickému znevýznamnění té části společnosti, již považoval za elitní. Hareho proporční volební systém spolu s více hlasy pro vzdělané měl otevřít cestu do parlamentu „vynikajícím mužům“, kteří za stávajícího systému byli prakticky bez šance na zvolení (103n). Tato elita by v parlamentu plnila funkci antagonismu – tvořila by „společenskou oporu“ pro individuální nesouhlas s vládnoucí mocí a pro názory a zájmy, které vláda a jí nakloněné mínění většiny veřejnosti znevýhodňuje či pronásleduje (105).

Millovo pojetí demokracie se opírá o názor, že svoboda a možnost účastnit se politického rozhodování pro všechny vede k rozkvětu společnosti. Současně však předpokládá, že mezi příslušníky lidu neexistuje naprostá rovnost co do odbornosti a způsobilosti činit správná rozhodnutí. Ve skutečné demokracii má být posílena účast menšiny vzdělaných. Proto Mill doporučuje **nepřímou, reprezentativní demokracii se všeobecným, ale nikoli rovným hlasovacím právem**. Tento návrh nebyl nikdy uskutečněn, naopak vývoj ke všeobecnému a rovnému hlasovacímu právu se ukázal jako nezadržitelný. Znamená ale rovnost volebního práva, že v demokracii hrají všichni příslušníci lidu stejně významnou roli?

#### 12.3.4. Elitní teorie demokracie: Joseph A. Schumpeter

Americký ekonom rakouského původu Joseph A. Schumpeter (1883-1950) vyložil své pojetí demokracie v práci **Kapitalismus, socialismus a demokracie** z roku 1942. Vůdčí myšlenkou této knihy je přesvědčení, že kapitalismus je určen k zániku na základě vnitřní logiky svého vlastního fungování a bude postupně nahrazen socialismem. Téma demokracie je v knize probíráno v rámci pokusu zodpovědět otázku, jaká demokracie je možná v socialismu, o němž Schumpeter věřil, ač z toho nebyl nijak nadšen, že bude údělem celého civilizovaného světa.

Ve svém výkladu o demokracii se Schumpeter zamýšlí nad možností porozumět pojmu demokracie z obou jeho významových složek, *demos* a *kratein*. Zjišťuje, že tento postup je v prvním případě marný. Není totiž jasné, co se vlastně rozumí pojmem **lid**. Každá společnost upírá některým svým členům právo volit, a činí-li tak nějaké nám cizí společnosti na základě pohlaví, náboženského vyznání nebo rasy, mohou k tomu mít stejné oprávnění jako mají společnosti naše k vyloučení nezletilých a duševně nemocných. Nezbyvá nám nic jiného, než nechat každý lid, aby se definoval sám (244-5).<sup>12</sup>

<sup>12</sup> Všechny odkazy v závorkách v této podkapitole, není-li uvedeno jinak, odkazují na (Schumpeter 1996).

Přístup k významu demokracie prostřednictvím pojmu **vláda** je nadějnější, ač způsobů vlády existuje nekonečně mnoho a jedná se tedy o velmi obtížný úkol (245). Demokracie podobně jako jiné formy vlády představuje pro Schumpetera **politickou metodu** neboli „metodu, pomocí které národ činí (politická – M. S.) rozhodnutí“ (243). Odpověď na otázku, co je demokracie, nám poskytne zamyšlení nad povahou politického rozhodování, jež má vykonávat lid. Předně se musíme vyvarovat omylu, do kterého podle Schumpetera upadlo politické myšlení 18. století, zejména jeho nejvlivnější forma, utilitarismus<sup>13</sup> (ale také např. Rousseau). To spatřovalo základ demokracie v obecné vůli občanů, jež usiluje o uskutečnění cílů, které jsou v zájmu všech – obecného blaha. Tento názor na podstatu demokracie Schumpeter nazývá **klasickým pojetím demokracie** a shrnuje jej následovně:

„Demokratická metoda je takové institucionální uspořádání pro činění politických rozhodnutí, které uskutečňuje obecné blaho tím, že umožňuje lidu rozhodovat prostřednictvím volby jednotlivců, kteří se scházejí ve shromáždění, aby konali vůli lidu.“ (250)

„Klasické“ pojetí demokracie Schumpeter podrobuje ostré kritice. Jejím terčem je koncept obecného blaha. Proti němu Schumpeter vznáší **tři zásadní námitky**:

Nejzávažnější výhradou je tvrzení, že pro různé jednotlivce a skupiny obecné blaho znamená zcela odlišné věci. Neboli různí členové společnosti zastávají neslučitelné nejvyšší hodnoty, které nelze přidělit žádnému vyššímu společnému jmenovateli.<sup>14</sup>

I v čisté hypotetické případě shody v otázce obecného blaha by přetrvávaly obrovské rozdíly v názorech na vhodné prostředky k jeho dosažení, což by vedlo k důsledkům stejným jako při neexistenci sdílené představy obecného blaha.

Protože neexistuje žádné obecné blaho, neexistuje ani obecná vůle, jejímž předmětem by obecné blaho mělo být (251-2).

<sup>13</sup> Utilitarismus je směr morální a politické filosofie, který považuje za kritérium dobrého jednání užitek či blaho, které jednání přinese. Známou zásadou utilitarismu je „co je největší blaho pro co největší množství lidí“.

<sup>14</sup> Srov. podkapitoly Pluralismus hodnot a Konflikt hodnot v kapitole Politická filosofie.

Těmito třemi principiálními výhradami je podle Schumpetera vyvrácena možnost demokracie v pojetí, které nazývá „klasické“. Útok proti názoru, že lid je schopen si utvořit ideu obecného blaha a činit jí odpovídající politická rozhodnutí, však pokračuje na další frontě. Schumpeter rozvádí myšlenku, že běžný občan k tomu nemá kognitivní předpoklady.

V oblasti každodenních starostí jednotlivci jednají na základě svých dlouhodobých zkušeností, znalostí a zájmu způsobem, který lze považovat za racionální. Tak např. kupuje-li si člověk boty, bude jeho rozhodnutí do značné míry racionální, ať mu reklama našeptává cokoli (258). Podobně racionální bude i rozhodování jednotlivců v těch politických záležitostech, které se jich bezprostředně týkají. To jsou zejména záležitosti místní politiky a ze záležitostí celonárodních pak zejména ty, které mají dopad na jejich peněženku (260). Jak však tíž jednotlivci přistupují k ostatním politickým problémům? Na tuto otázku dává Schumpeter velmi pesimistickou odpověď:

„Jakmile typický občan vstoupí do politické oblasti, propadne se na nižší úroveň mentálního výkonu. Argumentuje a analyzuje způsobem, který by ve sféře svých skutečných zájmů ochotně uznal za dětinský. Stává se opět primitivem.“ (262)

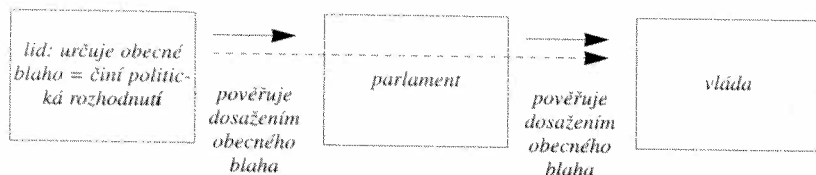
Občan ztrácí smysl pro realitu a schopnost racionálně uvažovat, kdykoli se má účastnit rozhodování o obecných politických záležitostech. Co víc, pro běžného občana jsou tyto otázky méně důležité než jeho koníčky a stojí na stejné úrovni jako jiná témata nezávazného hovoru (261). A nejenže takovýto občan nebude o politických záležitostech uvažovat racionálně z prostého nezájmu: jeho myšlení zde bude určováno iracionálními pohnutkami a, což je ještě horší, bude podléhat technikám masového ovlivňování shodným s technikami komerční reklamy (263). Tvoří-li jedinci těchto vlastností podstatnou část voličstva, pak výsledná „obecná vůle“ nebude ničím jiným než „vyrobenou vůlí“, vzešlou z kombinace iracionality jednotlivců a cílené politické manipulace.

Z toho, co bylo dosud řečeno, podle Schumpetera vyplývá, že demokracie není vládou lidu v tom smyslu, že lid si vytvoří názor na způsoby řešení politických otázek (obecné blaho), a jejich uskutečněním v souladu se svým názorem (obecnou vůlí) pak pověří volené

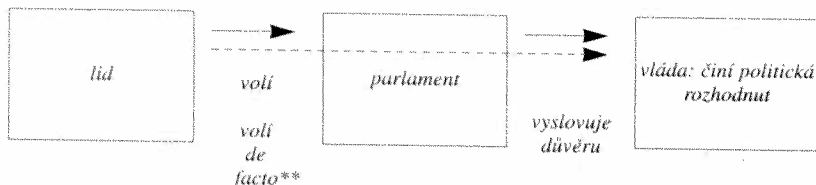
zástupce, což je stanovisko „klasické“ teorie demokracie. Má-li být pojetí demokracie realistické vzhledem k lidské přirozenosti a neexistenci nebo alespoň nezjistitelnosti obecného blaha, musí se od klasického pojetí demokracie v podstatných bodech lišit. Svě „jiné“ či alternativní pojetí demokracie Schumpeter definuje následovně: **„Demokratická metoda je takové institucionální uspořádání pro činění politických rozhodnutí, v němž jednotlivci získávají moc rozhodovat v konkurenčním souboji o hlas lidu.“** (269)

Vyobrazení č. 12.1. Klasická a „jiná“ teorie demokracie podle J. A. Schumpetera

Klasická teorie demokracie



„Jiná“ teorie demokracie



\* Z Schumpeterovy definice „klasické“ teorie demokracie nevyplývá zcela jasně, jaká je povaha vztahu mezi lidem a parlamentem. Jasně však říká, že o obecném blahu rozhoduje lid. Parlament tedy podle „klasické“ teorie demokracie vykonává představu lidu o obecném blahu. Otázkou pak je, nakolik je „klasický“ model slučitelný s reprezentativní demokracií.

\*\* V britském většinovém volebním systému zvolení většiny parlamentu je de facto i volbou ministerského předsedy.

Pramen: zpracováno autorem.

Rozdíl mezi klasickou a alternativní teorií demokracie spočívá v tom, komu se svěřuje rozhodování o politických záležitostech.

Podle klasického pojetí rozhodnutí činí lid, a lid pak také pověřuje zvolené zástupce výkonem těchto rozhodnutí. Podle Schumpeterovy alternativní koncepce lid o politických záležitostech sám přímo nerozhoduje, ale vybírá si ve volbách osoby, které pak rozhodnutí činí. Alternativní teorie demokracie od voličů nepožaduje politickou racionalitu ani znalost obecného blaha. Schopnost činit správná politická rozhodnutí musí osvědčit ten, kdo získal od voličů největší počet hlasů. Lid projevuje svou suverenitu a politickou kompetenci tím, že nejen vládu vybírá, ale v případě nespokojenosti jí také v příštích volbách svou podporu upírá (272).

Hlavní **funkcí voleb** v demokracii je podle Schumpetera utvoření vlády. V praxi (Schumpeter má před očima britský model) dostačuje, když volby určí osobu premiéra. Vše ostatní, obsazení dalších vládních funkcí a zejména konkrétní politická rozhodnutí, již jsou věcí premiéra, který za ně před zástupci lidu nese odpovědnost (273n). Vztah vlády k parlamentu je kopií vztahu vlády k lidu. Za normálních okolností, tj. je-li vláda dostatečně silná, parlament neformuluje představy o řešení politických problémů, nenabízí „obecnou vůli“, ale pouze vyjadřuje souhlas nebo nesouhlas s návrhy vlády. Každé parlamentní hlasování je tak především hlasováním o důvěře nebo nedůvěře vládě (279).

Ve své teorii demokracie Schumpeter zaujímá skeptické stanovisko ke schopnosti lidu sám sebe řídit. Lid potřebuje politické vedení, které mu bude nabízet hotové alternativy politických rozhodnutí. Existuje-li politický vůdce (leader), formulace a realizace politických rozhodnutí leží na něm, lidu však zůstává právo jej nahradit jiným, není-li spokojen s jeho působením. „Klasická“ teorie demokracie jen zastírá fakt, že za lid vybírá a řeší problémy někdo jiný (264, 270).

Protože situace politických předáků či stran je v Schumpeterově modelu analogická k situaci firem, které se na trhu ucházejí se svými výrobky o přízeň zákazníků, používá se pro něj také označení **ekonomická teorie demokracie**. Pojetí demokracie jako soutěže politických stran o hlasy voličů však důsledně rozpracoval teprve americký ekonom Anthony Downs (1957).



## 12.4. Současné teorie demokracie

### 12.4.1. Polyarchická teorie demokracie: Robert A. Dahl

Výběrový přehled příspěvků k teorii demokracie zakončí pohled do myšlení dvou současných politických teoretiků. S Robertem A. Dahlem (\*1915) částečně opustíme oblast normativní teorie demokracie a vstoupíme na teritorium teorie empirické. Nebude tomu ale úplně, protože Dahlova teorie polyarchie zaujímá polohu na pomezí obou přístupů.

Ve své klasické studii **A Preface to Democratic Theory** (1956) Dahl rozlišil tři koncepce demokracie:

- koncepce madisonovská,
- koncepce pluralistická,
- koncepce polyarchická.

**Madisonovská**<sup>15</sup> koncepce chápe demokracii jakožto „netyranskou republiku“. Republika zde představuje typ vlády, v němž a) všechna moc vychází přímo nebo nepřímo z lidu a b) tato moc je vykonávána jednotlivci na omezenou dobu. Netyranská je taková republika, ve které nejsou vážně porušována přirozená práva žádného z občanů. K zajištění existence a trvání takovéto netyranské republiky je třeba splnit minimálně dvě podmínky:

- zákonodárná, výkonná a soudní moc se nesmí hromadit v rukou jednotlivce ani určité skupiny,
- zájmové skupiny je třeba hlídat, aby nejednaly proti zájmům jiných občanů nebo obecným zájmům společnosti.

Madisonovská teorie demokracie v Dahlově výkladu se podobně jako teorie Tocquevillova obává nepřiměřeného vlivu většinových zájmových skupin, ale rovněž – a to je oproti Tocquevillovi nové – i vlivu skupin menšinových. Toto nebezpečí se podle Dahla zmenšuje tím, jak roste počet voličů a různost jejich zájmů. Vzniká však otázka,

<sup>15</sup> Tato koncepce je nazvána madisonovská, protože se zakládá na Dahlově interpretaci 10. listu Federalistů z pera Jamese Madisona. Srov. (Jay, Jefferson, Madison 1994).

kam až může jít ochrana menšin (či dokonce většin) před vnitřně jednotnými, a proto vlivnými zájmovými skupinami. Snaha zaručit dodržování práv určitých význačných skupin může vést k elitářství a tím opuštění principu politické rovnosti. Právě o tento princip se opírá druhá koncepce demokracie – pluralistická.

**Pluralistická** koncepce demokracie je založena na předpokladu, že rozhodování vlády musí být slučitelné s principy svrchovanosti lidu a politické rovnosti. Princip suverenity lidu vyžaduje, aby ze všech možných politických alternativ vláda vybrala tu, jíž dává přednost alespoň relativní většina všech členů politického společenství. Princip politické rovnosti stanoví, že při výběru politik mají mít preference všech členů stejnou váhu. Společně se oba tyto principy promítají do pravidla většinové vlády: při výběru z alternativ se vybere ta, kterou upřednostňuje většina.

Rozdíl mezi madisonovskou a pluralistickou koncepcí demokracie spočívá v tom, že madisonovská koncepce nepovažuje pravidlo vlády většiny za nejvyšší a nepřekonatelné: většina nesmí tyranizovat menšinu, tj. porušovat základní či přirozená práva jejích členů. K otázce konfliktu mezi těmito dvěma koncepcemi demokracie Dahl poznamenává, že jeho vyčerpávající rozřešení by vyžadovalo hlubší, etické zdůvodnění. Místo něj nabízí tři praktické důvody, proč je třeba dát pluralistické koncepci demokracie přednost před koncepcí madisonovskou:

- Příklady politické nerovnosti se lidem žijícím v moderních politických kulturách zdají nepřijatelné, vyvolávají v nich pocit úzkosti; populistická demokracie je tohoto pocitu zbavuje.
- Rozhodnutí vlády mohou získat legitimitu, jen jsou-li založena na principech svrchovanosti lidu a politické rovnosti.
- Pravděpodobnost, že jedinec dosáhne splnění cílů důležitých pro něj a pro skupiny, do nichž náleží, je vyšší v pluralistické demokracii než v alternativních modelech (Dahl 1956, 46-7).

**Polyarchická** koncepce demokracie se od obou předcházejících koncepcí odlišuje tím, že není založena na představě nějakého cíle, který by demokracie měla uskutečňovat v nejvyšší myslitelné míře. Tímto cílem u madisonovské koncepce byla netyranská republika,

u koncepcí pluralistické suverenity lidu a politická rovnost. Polyarchie, což je starší termín, jemuž ale propůjčil specifický význam až Dahl (srov. Říchová 2000, 164), označuje skutečně existující demokracie. Definice polyarchie vychází z pozorování existujících politických režimů, jež jsou považovány za demokratické, a sestává z výčtu prvků, které dovolují tyto režimy označovat za (nedokonalé) demokracie.

Tabulka č. 12. 3. Dahlova definice polyarchie

Definiční znaky polyarchie:
<p>Během hlasování:</p> <p>81. Každý člen organizace činí úkony, které považujeme za vyjádření jeho preferencí vzhledem k předloženým alternativám, tj. hlasuje.</p> <p>82. Při zaznamenávání těchto vyjádření (hlasů) má volba každého jednotlivce stejnou váhu.</p> <p>83. Za vítěznou volbu je vyhlášena alternativa, která získala nejvyšší počet hlasů.</p>
<p>Před hlasováním:</p> <p>84. Každý člen organizace, který si je vědom souboru alternativ, z nichž alespoň jednu považuje za lepší než všechny alternativy předložené k hlasování, může přidat alternativu, které dává přednost, k alternativám předloženým k hlasování.</p> <p>85. Všichni jednotlivci disponují stejnými informacemi o všech alternativách.</p>
<p>Po hlasování:</p> <p>86. Alternativy (vůdci či politiky), které získaly nejvyšší počet hlasů, nahrazují alternativy (vůdce nebo politiky) s menším počtem hlasů.</p> <p>87. Příkazy zvolených zástupců se vykonávají.</p>
<p>V období mezi volbami:</p> <p>8.1 Buď všechna rozhodnutí učiněná v době mezi volbami jsou podřízená rozhodnutím učiněným ve volbách, případně tato rozhodnutí vykonávají, tj. volby mají v jistém smyslu kontrolní úlohu.</p> <p>8.2 Nebo se nová rozhodnutí učiněná v období mezi volbami řídí předchozími sedmi podmínkami, ač působí za poněkud odlišných institucionálních okolností.</p> <p>8.3 Nebo platí obojí.</p>

Pramen: (Dahl 1956, 84).

Jak je patrné z tohoto výčtu, teorie polyarchie sdílí s pluralistickou teorií demokracie důraz na pravidlo vlády většiny a s ní spojené principy svrchovanosti lidu a politické rovnosti. Od samého počátku však v Dahlových úvahách o demokracii vystupuje do popředí jeden rys demokratických režimů (či polyarchií), jímž je **vysoká míra kontroly vládnoucích ze strany ovládaných** či **citlivosti vládnoucích k požadavkům ovládaných** (Dahl 1956, 3; Dahl 1971, 2). Tento rys je přítomen, pokud v politické společnosti či organizaci platí tyto tři podmínky:

- občané mají možnost formulovat své preference,
- občané mají možnost sdělit své preference druhým občanům a vládě, a to jak individuálním, tak skupinovým jednáním,
- občané mají zajištěnu rovnost svých preferencí při výkonu vlády, tj. jejich preference nejsou ohodnocovány nerovně kvůli svému obsahu nebo zdroji (Dahl 1971, 2).

V klasické studii **Polyarchie** (1971) Dahl zasazuje polyarchické režimy do prostoru utvořeného dvěma dimenzemi politického života, které obě souvisí s otázkou, do jaké míry mohou ovládaní kontrolovat vládnoucí: politickou inkluzivitou, tj. rozšířením politických práv v populaci, a tolerancí veřejné opozice. Spojení těchto dvou dimenzí Dahlovi umožňuje vytvořit následující **typologii politických režimů**.

Vyobrazení č. 12. 2. Dahlova typologie režimů podle míry inkluzivity a tolerance opozice

		Politická inkluzivita	
		-	+
Tolerování opozice	+	soutěživé oligarchie (Velká Británie před 1867)	polyarchie* (demokratické režimy)
	-	uzavřené gemonie (nedemokratické režimy)	inkluzivní hegemonie (Sovětský svaz)

\* K přehledu počtu polyarchií v různých letech a ke klasifikaci režimů jako polyarchií srov. (Dahl, 1995a, 217-219).

Pramen: (Dahl 1971, 7).

Podílí-li se na výkonu politických práv jen malá skupina občanů a současně je nemožné nebo velmi obtížné předkládat a prosazovat alternativní návrhy k vládní politice, jedná se o uzavřenou hegemonii. Zůstane-li politická inkluze nízká, ale rozšíří-li se možnosti pro působení opozice, systém se stává soutěživou oligarchií. Dojde-li k opačnému procesu, tj. zvýší se inkluze, ale opozice není tolerována, jedná se o inkluzivní hegemonii. Teprve dojde-li k oběma procesům, vznikne režim, který je dostatečně inkluzivní a současně vytváří institucionální garance pro fungování opozice – polyarchie. Uzavřené hegemonie jsou režimy nedemokratické, polyarchie označují režimy, které se v různé, ale dosti vysoké míře blíží ideálu demokracie. Soutěživé oligarchie a inkluzivní hegemonie představují režimy přechodné.

Tato klasifikace přímo vybízí k historickému čtení, a Dahl skutečně **historický výklad** nabízí. Demokratizace v jeho výkladu proběhla ve třech transformacích:

- transformace uzavřených hegemonií a soutěživých oligarchií v režimy blízké polyarchii v 19. století,
- transformace režimů blízkých polyarchii v úplné polyarchie v prvních třech desetiletích 20. století,
- další demokratizace úplných polyarchií po roce 1930, přerušena druhou světovou válkou a pokračující zejména od 60. let (Dahl 1971, 10).

V pozdější práci (1995a) Dahl předložil **seznam institucí, které musí existovat, aby o daném systému vlády bylo možné hovořit jako o polyarchii** (viz tabulka č. 12. 4.). Tyto institucionální podmínky musí být splněny v politických režimech velkých států, pokud mají být považovány za demokratické. Jedná se však o podmínky nutné, nikoli dostačující, tj. přítomnost všech rysů polyarchie ještě nezaručuje, že režim je plně demokratický (Dahl 1995a, 203):

Převládající chápání demokratizace jako uniformního procesu i její úspěchy zejména ve 2. polovině 20. století by neměly zakrývat fakt, že variant demokracie existuje celá řada a zejména že různým společnostem, organizacím atd. vyhovují dosti rozdílné typy demokracie. Dahl rozvíjí myšlenku o koexistenci různých forem demokracie v demokratických státech důsledněji než jeho předchůdci zcela

Tabulka č. 12.4. Instituce nezbytné pro demokracii

Instituce polyarchie
1. Volení vládní úředníci
2. Svobodné a spravedlivé volby
3. Všeobecné volební právo
4. Právo ucházet se o úřad
5. Svoboda projevu
6. Alternativní informace
7. Svoboda sdružování

Pramen: (Dahl 1995a, 202).

jistě i díky tomu, že ohniskem jeho odborného zájmu není jen polity národního státu, ale také města nebo naopak nadnárodních společenství, (Dahl 1989; Dahl 1995b, 105-121) a rovněž díky znalosti fungování politických systémů, kde je spojení různých forem demokracie výsledkem historického vývoje (Švýcarsko, USA). Dahlovu **klasifikaci forem demokracie z hlediska velikosti společenství**, pro která jsou vhodné, shrnuje následující tabulka č. 12. 5.

Tabulka č. 12.5. Dahlova typologie demokracie podle počtu členů společenství

forma demokracie	počet členů
výborová	10
přímá (primární)	méně než 1 000
plebiscitní*	bez omezení
zastupitelská	bez omezení

\* Používáme termín „plebiscitní demokracie“ na rozdíl od českého vydání Dahlovy práce (1995b), které volí překlad „referenční demokracie“.  
Pramen: (Dahl 1995b, 48-55).

Výborová demokracie je jediná, která dává každému účastníkovi příležitost účinně zasáhnout do debaty a hlasování. Protože však časové možnosti kladou vysoká omezení na počet aktivně se účastnících

členů, tato demokracie se hodí pouze pro skupiny čítající optimálně 10 členů, což je často počet členů různých výborů, odtud také označení této formy demokracie. Ve větších shromážděních již každý člen nemůže mít příležitost zasáhnout aktivně do rozprav, jeho názor však s největší pravděpodobností formuluje někdo jiný a on sám se účastní hlasování. To je demokracie přímá, vhodná pro shromáždění s méně než 1 000 členy. Formy demokracie vhodné pro větší počty osob již vylučují projednávání politických záležitostí na shromáždění za přítomnosti všech. Určitou podobnost s přímou demokracií si zachovává demokracie plebiscitní. V ní skupiny občanů mají právo předkládat návrhy, o kterých pak hlasují všichni. To je model používaný ve Švýcarsku nebo v případě dodatků k ústavě ve většině států USA. Konečně čtvrtým typem je demokracie, v níž se problém příliš velkého počtu členů řeší metodou zastoupení: zastupitelskou demokracií. Dahl poukazuje na důležitou skutečnost, že zastupitelská demokracie v sobě obsahuje i všechny předchozí formy: plebiscitní demokracii ve volbách a přímou a výborovou demokracii v zákonodárství. Je také nutné mít na paměti, že demokracie v politickém společenství, ať už jsou její formy jakékoli, se nutně kombinuje s nedemokratickými typy autority, např. ve státní byrokracii, podnicích, politických stranách, v odborech nebo na univerzitách. (Dahl 1995b, 5-8, 63-69)

#### 12.4.2. Deliberativní teorie demokracie: Jürgen Habermas

Teorie demokracie v podání některých autorů tvoří součást ambicióznějšího teoretického projektu a má podobu souboru výpovědí o demokracii vyplývajících z předpokladů širší teorie. Příkladem vysoce rozpracované normativní politické a sociální teorie, která v sobě obsahuje i teorii demokracie, je dílo německého politického filosofa a sociologa Jürgena Habermase (\*1929).

Habermasovo porozumění demokracii je vázáno na širší koncepci společnosti, v níž má své místo přirozeně i politika, a tedy také demokracie jakožto možný způsob organizace politických záležitostí. Habermasova komplexní teorie společnosti čerpá z velmi různorodých

zdrojů, za všechny je nutné uvést alespoň dvě skupiny: na jedné straně sociologická teorie racionalizace Maxe Webera a strukturní funkcionalismus Talcotta Parsonse, sociologického směru vlivného v 50. a 60. letech, který chápe společnost jako systém a politiku jako jeden z jejích subsystémů.<sup>16</sup> Na stranu druhou Habermas vychází z autorů, kteří považují za podmínku sociálního života vůbec a hlavní činitel sociální organizace jazyk a zdůrazňují význam komunikace.

Habermase oba vlivy vedou k nastínění politické teorie, ve které proti sobě stojí dva typy chápání sociálního jednání a dva typy racionality. Na jedné straně stojí **životní svět** jakožto doména intuitivních poznání a návodů k jednání, která má svůj základ v běžném jazyce a která se uskutečňuje a proměňuje v komunikaci mezi jednotlivci. Na straně druhé stojí **systém** jako rámec pro sociální jednání, který vnucuje jedincům cíle v souladu s hlavním účelem systému, jímž je jeho uchování. Systém i životní svět mají svou vlastní specifickou formu racionality. V případě systému to je racionalita **instrumentální**, zaměřená na dosahování cílů vlastního systému, která k tomu často využívá objekty v dosahu své moci (lidské bytosti, přírodu atd.) jakožto pouhé nástroje (instrumenty). Naproti tomu v rovině životního světa vládne racionalita **komunikativní**, směřující k dorozumění, jež podle Habermase svou vlastní podstatou spočívá na vzájemném respektu a otevřenosti k názorům druhých.

Klíčové pro porozumění Habermasově teorii je pojetí jazyka. V tzv. univerzální pragmatice Habermas vytyčuje obecné podmínky jazykového jednání, které považuje za prototyp sociálního jednání vůbec. Má-li být jazyková komunikace smysluplná, musí komunikující vznášet a současně přijímat od druhých nároky na platnost toho, co se sděluje: pravdivost faktických tvrzení, správnost normativních pravidel a věrohodnost subjektivních vyjádření. Nastane-li situace, kdy si komunikující partneři nejsou schopni navzájem uznávat své nároky platnosti, komunikace se může pokusit o obnovení konsensu tím že změní svou formu v **diskurs**. To je u Habermase

<sup>16</sup> K systémovému přístupu v politické vědě srov. kapitolu Politický systém.

rozprava mezi zastánci odlišných názorů o nárocích správnosti, v níž je vyloučeno působení nátlaku a rozhodující jsou argumenty, jež mohou být univerzálně přijatelné. Jazyková komunikace je tedy schopná vyjasnit základy veškeré normativity, včetně morálně praktických zásad sociálního a politického jednání.

Diskurs je forma komunikace a výměny názorů mezi jednotlivci, která podle Habermase umožňuje dospět k rozhodnutím přijatelným pro (téměř) všechny členy společnosti. Pokud se jednotlivec účastní diskursu, nemůže druhé zastrašit mocí ani koupit penězi, ale musí je přesvědčit vahou svých důvodů. Současně ale přistupuje na to, že nechá na sebe působit pádnost důvodů svých partnerů. Proces diskursivního porozumění je tak neukončený, ale dovoluje dospět ke sdíleným stanoviskům, která představují protiváhu k imperativům sociálních subsystémů diktovaným jejich instrumentální racionalitou.

Jakožto kritik moderní doby Habermas velmi dobře ví, že jednání ve společnosti se ani zdaleka vždy neřídí způsobem analogickým k jazykové komunikaci. Společenské subsystémy (politika, ekonomika, právo) se formalizují a konzervují do podoby, která je stále vzdálenější praktikám přirozeného světa. Subsystémy tíhnou k sebeudržení čistě instrumentálně technickým způsobem bez ohledu na nároky platnosti vznášené v jazykové komunikaci, a tím i mnohdy bez ohledu na práva a legitimní zájmy jednotlivců. To platí zejména o subsystémech politiky a ekonomiky, které jsou zaměřeny na úspěch jednajících na rozdíl od subsystémů práva a kultury, v nichž aktéři směřují k vzájemnému dorozumění. Subsystém politiky se zhmotňuje do určitých institucí (státní administrativní aparát), je řízen jistým médiem (moc) a poháněn svou vlastní vnitřní logikou k dosahování specifických (samo)účelů (kumulace moci) (srov. tabulku č. 12.6).

Nemá-li instrumentální racionalita subsystémů pohlit člověka a společnost úplně, musí k vládě systémových účelů existovat účinná brzda a alternativa. Tu představuje právě rozvinutá komunikace na úrovni diskursu, pro kterou Habermas používá pod vlivem anglosaských autorů označení **deliberace**. Tento termín má význam veřejné rozpravy o politických otázkách či utváření a proměny preferencí občanů v diskusi založené na věcných důvodech a argumentech

(Arenhövel 1998, 124). **Deliberativní teorie demokracie** je taková koncepce demokracie, která klade důraz na procesy diskursivního vyjasňování sporných nároků na platnost a zajímá se i o procedury, jež mohou zajistit korektní a hladký průběh těchto procesů.

Tabulka č. 12.6. Habermasovo schéma hlavních sociálních subsystémů

subsystém	řídící médium	standardní situace	instituce	obecná hodnota	zaměření jednajících
ekonomika	peníze	směna	vlastnictví	užitek	úspěch
politika	moc	příkaz	úřady	efektivita	úspěch
sociální integrace	vliv	poučení	prestiž	loajalita	dorozumění
udržení kulturních vzorců	vazba na hodnoty	morální apel	morální vůdcovství	integrita	dorozumění

Pramen: sestaveno podle (Habermas 1988, 363 a 409).

Kdyby demokracie byla formou usprádnání politického subsystému, její šance na úspěch by byly v Habermasově perspektivě velmi nízké. Avšak Habermas chápe sociální a politickou realitu širěji, ne jako systém s jeho výše popsanými subsystémy, ale zejména jako životní svět, do něž jsou subsystémy sociálního jednání zapuštěny a o něž se opírají. Tím se pro demokratickou teorii otevírá nečekaně široká a zásadní perspektiva. Působení instrumentální racionality subsystémů a jejich sklon dosahovat cílů, jež nejsou v obecném zájmu, musí být neustále napravovány komunikativní racionalitou životního světa a institucí, které v jeho rámci vyvíjejí činnost. Do sféry životního světa náleží neinstitucionalizované formy sociální komunikace, které zprostředkovávají dialog mezi jednotlivci a umožňují jim ve výměně názorů dospět ke sdílenému stanovisku. V případě, že tyto formy komunikace zapojují jedince do více méně jednotného celospolečenského dialogu a přispívají k utvoření jednotného mínění o politických záležitostech, lze hovořit o **veřejnosti** jako důležité složce přirozeného světa. Stejně tak sem náleží formální a neformální instituce, které vyvíjejí nátlak na instituce politického a ekonomického subsystému a nutí je jednat jinak, než příkazuje diktát instrumentální

racionality. Patří mezi ně sociální hnutí, občanské iniciativy, fóra, politická sdružení a další instituce, které dohromady tvoří **občanskou společnost**.<sup>17</sup> (Habermas 1998, 435-67)

V jednom ze svých článků z 90. let Habermas (2002) rozlišil tři normativní teorie demokracie, které se od sebe liší chápáním demokratického procesu rozhodování, a v důsledku toho i pojetím občana, práva a politického procesu vůbec.

1) **Liberální koncepce demokracie** vidí úlohu demokratického procesu v tom, že kontroluje stát v zájmu společnosti. Státem je míněn administrativní aparát veřejné správy, společností soukromé osoby propojené navzájem tržními vztahy, které se sdružují za účelem prosazení svých zájmů. Stát je v liberálním vidění oddělen od společností a úkolem politiky je tento stát ovládnout. Habermas to vyjadřuje také tak, že stát je středem liberálního pojetí politiky. Občanství je založeno na pojmu subjektivních práv, která zaručují jednotlivci přiměřenou míru ochrany před státem a jinými jednotlivci. Subjektivní práva jsou právy negativními, tj. vymezují, k čemu jejich nositelé nemohou být nuceni. Pojetí práva v liberálním modelu je takové, že právo umožňuje v konkrétních případech stanovit, jaká subjektivní práva daným jednotlivcům náleží, původ práva se hledá ve vyšších zdrojích, jako je lidská přirozenost nebo zjevení. Co se týče chápání politického procesu, pro liberály je bojem o moc založeným na soutěži skupin jednotlivců o hlasy voličů.

2) **Republikánská koncepce demokracie** stojí na chápání politiky jako procesu, v němž si jednotlivci uvědomují a realizují svou sounáležitost. Ke státní moci a trhu, jež rozlišuje i liberální model, se přidává třetí zdroj sociální integrace: solidarita. Politika není jen zprostředkujícím mechanismem, jehož účelem je, aby si soukromé osoby vymohly na státu respekt ke svým zájmům, ale politika je nutnou součástí identity všech členů společenství. Lidé dosahují svého plného osobního rozvoje jen jakožto aktivní občané demokratické republiky. Společnost je vždy politická, takže demokracie je vlastně

<sup>17</sup> Srov. podkapitulu 12.3.

totéž co politická sebeorganizace společnosti. Protože však je politika nutnou součástí společenského života, ale plně jej nevyčerpává, vystupuje republikánská teorie kriticky vůči státnímu aparátu. Občanství v republikánském modelu se opírá o pozitivní svobodu účasti na politickém životě, je pro jedince příležitostí stát se členem společenství svobodných a rovných lidí – a předpokládá se, že jedinec o to usiluje. V republikánském pojetí se právo odvozuje ze sdílené politické vůle společenství, nikoli z vyšších, nadspolečenských principů. Subjektivní práva, tak důležitá v liberálním modelu, jsou zde odvozena z objektivního právního řádu, který je dán, pokud se společenství daří definovat práva, která nejlépe odpovídají jeho mravnímu charakteru. Pro republikánskou teorii je politický proces dialogem zaměřeným na dorozumění o sdílených hodnotách daného společenství, liberální koncepce politiky jakožto hry o hlasy je vnímána jako nedostatečná. Republikánské chápání politického procesu je tak výslovně komunikativní či diskurzivní.

3) **Deliberativní koncepce demokracie**, kterou Habermas staví proti výše načrtnutým koncepcím, je pokusem o nalezení střední cesty mezi nimi, ovšem s důrazem položeným na jiný aspekt demokratického procesu. Z republikánského modelu přejímá motiv komunikativního spojení občanů ve společnosti, která samu sebe organizuje, avšak odmítá jeho přehnaný idealismus a nerealistický postulát občanských ctností. Základem třetího alternativního modelu demokracie je deliberativní pojetí politiky, které se promítá do koncepce ideální procedury projednávání a přijímání rozhodnutí. V liberálním modelu je důraz kladen na otázky spravedlnosti, v republikánském modelu na otázky etického sebeuvědomění, v deliberativním modelu jde o pravidla diskuse a formy argumentace, které se odvozují ze struktury řečové komunikace.

## 12.5. Shrnutí

Různé koncepce demokracie přiblížené v této kapitole mají jeden základní rys společný, ač se v mnoha dalších otázkách rozcházejí.

Společně jim je přesvědčení, že v politických záležitostech je lid svrchovanou autoritou. Liší se v tom, jak se tato zásada má promítnout do demokratické praxe. Jeden extrém představuje Rousseauovo stanovisko, že lid má vykonávat svou pravomoc jako nedílný celek a přímo. Podle Rousseaua existuje obecná vůle, jež vyjadřuje společný zájem všech, a tato obecná vůle se projevuje v rozhodnutí lidového shromáždění. Na druhém pólu ideálního protikladu stojí Schumpeterova teorie elitní demokracie, podle které svrchovanost lidu se omezuje pouze na právo zvolit své zástupce, a tím de facto i vybrat politickou osobnost, která bude stát v čele vlády. U Schumpetera je výkon svrchovanosti lidu minimální, u Rousseaua maximální. Na otázku Kdo fakticky v demokracii vládne? odpovídá každý jinak. Důvody, kterými tito i další autoři podkládají své názory na demokracii, jsou více či méně přesvědčivé a jejich teorie více či méně věrně odpovídají zkušenosti každého občana demokratického státu. Protože však demokracie jsou „cílová zřízení“ (Sartori 1993, 10), tj. jejich empirická podoba je vždy jen fází v procesu uskutečňování ideálu, teoretické úvahy jak o faktickém stavu, tak i o ideálu, jsou nedílnou součástí budování každé demokracie.

## 12.6. Literatura

- Arenhövel, M. (1998): *Neubeschreibungen der Demokratie: Konflikte um Differenz und Integration*. In: Neumann, F. (ed.). *Handbuch Politische Theorien und Ideologien*. Opladen, Leske + Budrich.
- Aristotelés (1998): *Politika*. Praha, Rezek.
- Čermák, V. (1992): *Otázka demokracie I. Demokracie a totalitarismus*. Praha, Academia.
- Dahl, R., A. (1956): *A Preface to Democratic Theory*. Chicago, Chicago University Press.
- Dahl, R., A. (1971): *Polyarchy. Participation and Opposition*. New Haven, Yale University Press.
- Dahl, R., A. (1970): *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Dahl, R., A. (1989): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven, Yale University Press.
- Dahl, R., A. (1995a): *Demokracie a její kritici*. Praha, Victoria Publishing.
- Dahl, R., A. (1995b): *Demokracie v právním státě?* Praha, Readers International.

- Downs, A. (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York, Harper and Brothers.
- Habermas, J. (2002): *Tři normativní modely demokracie*. In: Shapiro, I.; Habermas, J. *Teorie demokracie dnes*. Praha, Filosofia.
- Habermas, J. (1998): *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Habermas, J. (1988): *Theorie des kommunikativen Handelns. Zweiter und Band*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Held, D. (1996): *Models of Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- Jay, J.; Jefferson, T.; Madison, J. (1994): *Listy federalistů*. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Klokočka, V. (1996): *Ústavní systémy evropských států*. Praha, Linde.
- Mill, J., S. (1956): *On Liberty*. Indianapolis, Bobbs-Merrill.
- Mill, J., S. (1992): *Úvahy o vládě ústavní*. Praha, Svoboda.
- Miller, D. (ed.) (1995): *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno, CDK, Proglas/JOTA.
- Mulgan, R., G. (1998): *Aristotelova politická teorie*. Praha, OIKOYMENH.
- Platón (1993): *Ústava*. Praha, Svoboda.
- Popper, K. R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé. I, Uhrnutí Platónem*. Praha: OIKOYMENH.
- Rousseau, J.-J. (1949): *O společenské smlouvě*. Praha, V. Linhart.
- Rousseau, J.-J. (1989): *Rozpravy*. Praha: Svoboda.
- Říchová, B. (2000): *Přehled moderních politologických teorií*. Praha, Portál.
- Říchová, B. (2002): *Úvod do současné politologie*. Praha, Portál.
- Sartori, G. (1993): *Teória demokracie*. Bratislava, Archa.
- Scharpf, F., W. (1970): *Demokratiethorie zwischen Utopie und Anpassung*. Konstanz.
- Schmidt, M., G. (1997): *Demokratiethorien*. Opladen, Leske + Budrich.
- Schumpeter, J., A. (1996): *Capitalism, Socialism and Democracy. Fifth edition*. London, Routledge.
- Svensson, P. (1995): *Teorie demokracie*. Brno, CDK.
- Šílený, T., Hejzlar, G. (1947): *Život v antickém Řecku*. Praha, Jednota českých filologů.
- Tocqueville, A. de (2000): *Demokracie v Americe*. Praha, Academia.